

**ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI İNANÇ
MERKEZLERİ KONGRESİ
BİLDİRİLERİ**

**23-27 EYLÜL 2002
MERSİN**

ANKARA - 2004

BİR İNANÇ MERKEZİ OLARAK EĞİL

M.Cengiz YILDIZ*

Eğil, Diyarbakır'a bağlı bir ilçedir. Diyarbakır il merkezinin kuzey batısında yer almaktadır. Dicle Nehri vadisinde kurulan ilçenin, Diyarbakır'a uzaklığı 52 km'dir. 2000 yılı sayımına göre, ilçenin merkez nüfusu 4.730, köy ve mezraların toplam nüfusu 16.994, toplam ilçe nüfusu 21.724'dir. Köy sayısı 24, mezra sayısı 27, mahalle sayısı 5 (Gündoğuran, Yenişehir, Kale, Dere, Çarıkören), bucak sayısı ise 1'dir. İlçenin yüzölçümü 450 km²'dir¹. Dağlık bir arazide kurulmuş olan Eğil'in kuzeyinde, Dicle ilçesi bulunmakta ve Dicle Nehri geçmektedir. Doğusunda Hani, batısında Ergani ve güneyinde ise Diyarbakır il merkezi bulunmaktadır². Maden ve Amini çayları, ilçe toprakları içinde birleşmekte ve Dicle Nehri'ni oluşturmaktadırlar³.

Eğil, nahiye olarak 1860 yılında Palu'ya, 1866'da Mamuretü-1 Aziz (Elazığ) vilayetine bağlıdır. 1871 tarihli salnamede, Diyarbakır ilinin idari teşkilatında, Eğil, Maden ilçesinin bucakları arasında yer almaktadır. Eğil, daha sonra Diyarbakır'ın merkez nahiyelerinden biri olmuştur⁴. Eğil, 4 Ocak 1936 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan, 3197 sayılı kanunla ilçe olmuş, ancak, 1939 yılında ilçelik Dicle'ye verilmiş ve Dicle'nin adı Eğil olmuştur. 11 yıl süren bu uygulamadan sonra, 18 Aralık 1951 günlü Resmi Gazete'de yayınlanan 5851 sayılı kanunla, Diyarbakır iline bağlı Eğil ilçesinin adı "Dicle" ve bu ilçeye bağlı Dicle bucağının adı da "Eğil" olarak değiştirilmek suretiyle bu karışık durum düzeltilmiştir. 1957'de Eğil bucağı, Dicle'den ayrılarak Diyarbakır merkeze bağlanmıştır. 4 Temmuz 1987 tarih ve 3392 sayılı kanun ile Eğil, Diyarbakır'ın 12. ilçesi olmuştur⁵.

* Yrd.Doç.Dr., Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, mcyildiz@dicle.edu.tr

1 (www.diyarbakir.gov.tr; Dağ,1997,54; Doğan,1996,26; Öcal,1)

2 (Doğan,1996,4; www.diyarbakirweb.com/egil.htm)

3 (Öcal, 2001,1)

4 (www.diyarbakirweb.com/egil.htm)

5 (Akkoç,1997,44; http://abone.turk.net/diyarbakir1/idari.htm)

İlçe ekonomisi tarım ve hayvancılık üzerine kuruludur. Tarımda, özellikle üzüüm yetiştiriciliği yaygın olup, üzüüm ürünleri (pekmez, pestil, sucuk vb.) üretimi yaygındır. İlçeye bağlı 6 köyde, yerli ve yabancı şirketler tarafından petrol çıkarılmaktadır⁶.

Diyarbakır ve çevresinde, **Orta Paleolitik Çağ**'da (M.Ö.20.000-15.000) açık hava yerleşmelerinin olduğu, 1946 yılında, bu bölgede yapılan kazılardan anlaşılmaktadır. Daha sonraki bazı dönemlerde, insanların daha çok mağaralarda kaldıkları ve birçok aletler kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, bu çağlarda, toplayıcılık ve avcılığın geçimi sağlamada yegane yol olduğu bilinmektedir. Diyarbakır genelinde, doğal ve yapay mağaraların toplam sayısı 3579 olarak tespit edilmiştir. Diyarbakır ve çevresinde olduğu gibi, Eğil'deki birçok mağaranın da, Ortataş Çağı'ndan kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız, bu konuda detaylı araştırmaların yapılmamış olması, bu konularda kesin ifadeler kullanılmasını engellemektedir⁷.

Beysanoğlu'nun eserinde, Eğil'i de içine alan kuzey bölgesinin adının Sophene olduğu ifade edilmektedir. Burası, Urartular tarafından Şupani veya Şupa olarak adlandırılmıştır. Sophene bölgesi, Tunceli'nin güneyinden başlayarak, Eğil'i de içine alacak şekilde, idari bir anlam taşıyacak biçimde kullanılmıştır. Bu bölgenin daha önceki adı ise İşşuva'dır. Çüngüş, Ergani, Maden bölgesinin kuzeyi ve kuzeybatısı, Palu, Malatya civarına kadar olan bölgeye ise Alzi adı verilmiştir. Hititler, bu bölgeyi Alşe olarak adlandırmışlardır. Burada, Arkanya ve Yanari isimli iki dağın mevcut olduğu ve iki yerleşim yerinin (Urhan, Damdamuza) bulunduğu bilinmektedir. Bu şehirlerden Urhan, Yanari Dağı'nın tepesine kurulmuştur. Urhan şehrinin adı, daha sonraları Arsinia, Arkania, Argana ve Argını olarak anılmıştır. Bunun, Ergani olduğu, dağın da Zülkifl Dağı olduğu anlaşılmaktadır⁸.

Eğil, M.Ö.3500-1260 yılları arasında **Subarrular, Hurriler, Mitanni-ler**'in egemenliğinde kalmıştır. M.Ö.1260-606 yılları arasında **Asurlular** ve **Urartular** egemenlik kurmuşlardır. Eğil Kalesi, bu dönemlerde yapılmıştır. Kalenin batısında, Aşur krallarından IV.Tiglatpileser'e ya da III.Salmanasar'a ait olduğu tahmin edilen stel ve kitabe bulunmaktadır⁹.

6 (Öcal, 2001,1)

7 (Beysanoğlu,2001; Beysanoğlu,1996,24)

8 (Beysanoğlu,1996,24)

9 (Öcal,2001,1)

Eğil bölgesinin kaynaklarda, İngilen veya İngilene; Eğil şehir merkezi-nin ise; Angel, Angl, İggel, Aggel Aggilene, Encil, Gel, Agel biçiminde geç-tiği görülmektedir¹⁰.

Eğil'in adı, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde "Gel" biçiminde geç-mektedir. Gel isminin, günümüzde bu bölgede yaşayan insanlardan bazıları tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Şeref Han'ın, Şerefname adlı eserinde, Eğil'le ilgili şöyle bir bilgi mevcuttur: "Bu Eğil, eğik bir kemer üzerine kurulmuş sağlam bir kaledir ve o kadar yüksektir ki, ona bakan herkese, kor-ku ve vehim hakim olur. Halkın ağzında ve dilinde dolaşan söylentiye göre, Allah'ın evliyelerinden biri, oradan geçerken o kemere işaret edip, Türkçe olarak "eğil" demiş, bunun üzerine kemer Allah'ın izniyle eğilmiş ve eğik bir durum almıştır"¹¹.

Eğil'de; 297 yılında **Romalılar**, 661-750 yılları arasında **Ermeniler**, 750-869 yılları arasında **Abbasiler**, 908'de **Bizanslılar**, 1085-1093 yılları arasında, **Büyük Selçuklular**, 1157-1169 arasında **Nisanoğulları**, 1394-1401 arasında **Timur**, 1401-1507 arasında **Akkoyunlular**, 1507-1515 ara-sında **Safeviler** ve 1515'te de **Osmanlılar** hakimiyet kurmuşlardır¹². Aynı bir yerde ise, Eğil'de sırasıyla; Asurlular, Urartular, Ermeniler, Abbasiler, Büyük Selçuklular, Hısn-ı Keyf Artukluları, Şam Eyyubileri, Anadolu Selçukluları, Mardin Artukluları, Safeviler ve Osmanlılar'ın hakimiyet kurmuş oldukları belirtilmektedir¹³.

Eğil Kalesi, Asurlular'dan kalma kitabeli stelleri barındırması yönüyle değer taşımaktadır. Bu steller, Eğil Kalesi'ni oluşturan yüksek ve sarp kayanın, batıya dönük yüzünde bulunmaktadır. Kale'yi ayrıca, Dicle Nehri'ne inen ve 177 basamaklı olan gizli geçitler önemli kılmaktadır. Asur krallarına ait olduğu tahmin edilen, birçok mağara mezar ve kaya mezarı da kale ve civarında bulunmaktadır¹⁴. Asurlular'ın yapı sanatında ve taş oymacılığında ileri bir durumda oldukları bilinen gerçeklerdendir¹⁵.

10 (Beysanoğlu,1996,24; 2000'e Beş Kala Diyarbakır,131)

11 (Beysanoğlu,1996,24-25)

12 (Öcal,2001,1)

13 (<http://arsiv.zaman.com.tr/1996/08/25/guncel/politika.html#f>)

14 (Beysanoğlu,1996,24)

15 (Yıldırım,1992,49-50)

Eğil Kalesi'nin iç kısmının, üç futbol sahası büyüklüğünde olduğu ifade edilmektedir. Savaş gibi durumlarda, on binlerce kişiyi barındırabilecek mükemmellikte inşa edilmiştir¹⁶. Eğilli Yuhanna'nın, Kilise Tarihi adlı eserinin ikinci cildinde, Hunlar ile Doğu Roma (Bizans) arasında geçen savaşlarda, gerek halkın ve gerekse de askerlerin Eğil Kalesi'ne sığınmış oldukları ifade edilmektedir¹⁷.

Diyarbakır ili genelinde, Asurlulardan kalma stelli kitabelerin genel olarak; Dicle Nehri'nin bir kolunu oluşturan Zebene Suyu'nun kaynaklığı Bırkılin / Bırkleyn Mağaraları'nda ve Eğil Kalesi'nde mevcut bulunduğu belirtilmektedir¹⁸.

Eğil Kalesi'ndeki stelli kitabe, Eğil Kalesi'nin büyük bir bölümünü oluşturan yüksek ve sarp kayanın Batı'ya dönük olan yüzüne kazınmıştır. Yaklaşık on metre yükseklikte olan bu stelli kitabe, silik bir durumdadır ve ancak, dürbünle bakıldığında görülebilmektedir. Bu stellerle ilgili, Beysanoğlu şöyle bir bilgi aktarmaktadır: "Stelde, Asur hükümdarlarının hep bilinen bütün kök çizgileri toparlanmıştır. Boyundan asılı, sol el sapına konulmuş, belden dışarı az çıkan ve böylelikle yarı beli çizer gibi dümdüz tutulmuş bir kılıç; uzun başlık, büyük bir sakal, sonra o hep oyalı gibi duran giyim. Önünde bir kitabe, yüz Doğu'ya dönük. Sağ elinde, ikizli bir balta tutmaktadır"¹⁹.

1865 yılında, Eğil'de araştırmalar yapan J.G. Taylor, bu yerleşim yerinin İggel veya Aggel olarak adlandırıldığını belirtir. Eğil Kalesi, kayaların oyulmasıyla meydana gelen ve 177 basamaktan oluşan bir merdivenle, gizli yoldan Dicle'ye bağlanır. Batı kısmında, üzerinde kalenin inşa edildiği bölüm mevcuttur. Bu bölüm, tam olarak "koruma"yı sağlamak için "ana dağ"dan ayrılmaktadır. Kayanın bir bölümü, göze batacak şekilde caddeye uzanır. Kayanın ön kısmında, uzun çivi yazısı ile birlikte, 6x4 ft. büyüklüğündeki mihrap üzerinde, bir Asur kralının silinmek üzere olan figürü bulunur. Yazı tamamen okunamıyorsa da, kolayca takip edilebilmektedir. Lehmann-Haupt, Eğil Ka-

16 (Öcal,1)

17 (Beysanoğlu,1963,25; Beysanoğlu,1996,118)

18 (Beysanoğlu,1996,71)

19 (Beysanoğlu,1996,77)

lesi'nin, kaldik yapı stiline özelliğini taşıdığı belirtir. Yapı, güvenlik nedeniyle ana dağdan ayrılmakta, ancak bu durum, kalenin su ihtiyacının karşılanmasına engel olmamaktadır²⁰.

Kalenin, bir Kalde kralı tarafından ya da bunlara komşu ya da akraba olan halkın hükümdarları (Supani-Sophene hükümdarları) tarafından yapıldığı da tahmin edilebilir. Eğil Kalesi'nde bulunan çivi yazısının, bir kral figürü ile bulunmuş olması, bu kral figürünün ve çivi yazının Asurlulara ait olduğunu görüşünü güçlü kılmaktadır. Çünkü, Kaldeliler, çivi yazısını hiçbir zaman figür ile birlikte kullanmamışlardır. Marquart, kral figürünün büyük bir ihtimalle, Dicle'nin kaynağındaki III.Salmanassar figürüyle aynı olduğunu ifade etmektedir. Bazı belirtiler ise, bu figürün III.Salmanassar'a ait olduğu görüşünü geçersiz kılmaktadır. Figürün, IV.Tiglatpileser'e ait olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu hükümdarın da, fethettiği yerlere bu türden anıtlar yaptığı bilinmektedir. Ancak, bu hükümdarın, büyük bir katliam yaptığı ve hakimiyet sürdüğü (M.Ö.735) bölgenin, daha çok güneyde olduğu gözönüne alındığında, bu figürün, III.Salmanassar'a ait olduğu yönündeki ihtimal kuvvetlenmektedir²¹.

M.S.350'li yıllarda, Eğil'den, Harput ve Dersim'e kadar olan bölge, II. Şapur olarak adlandırılan hükümdar tarafından yağma edilmiştir. Eğil Kalesi'ne girilerek, burada bulunan Ermeni ve Sup krallarının mezarları açılmış ve hazineleri ele geçirilmiştir. Bu arada, hükümdar mezarlarının büyük ölçüde tahrip edildiği bilinmektedir²².

Diyarbakır (Amid), 639 tarihinde, **İslam** orduları tarafından fethedilmiştir. Eğil de, İyaz'ın görevlendirmiş olduğu, Numan b. Marife tarafından ele geçirilmiştir. Eğil Beyliği'ni kuran kişi Pir Mansur'dur. Önceleri, Hakkari'de bulunan Pir Mansur, Eğil Kalesi yakınlarına daha sonra yerleşmiş ve burada irşat görevinde bulunmuştur. Daha sonra yerine, Pir Musa geçmiş ve ardından da Pir Bedir görevi üstlenmiştir. Pir Bedir, kendilerini destekleyen aşiretleri de arkasına alarak, Eğil Kalesi'ni fethetmiş ve burada hakimiyet kurmuştur. Bu beylik, daha sonra **Selçuklular**'ın egemenliğine geçmiştir²³.

20 (Beysanoğlu,1996,79)

21 (Beysanoğlu,1996,79-81)

22 (Beysanoğlu,1996,116-117; Beysanoğlu,1963,24)

23 (Beysanoğlu,1996a,510;684)

Daha sonraları, Emir Bulduk'un emirlik yaptığı Eğil'de sırasıyla; Emir İbrahim, Emir Muhammed, Emir İsa hüküm sürmüşlerdir. Daha sonra Şah Muhammed ve ondan sonra da Kasım Bey Eğil'i yönetmiştir²⁴.

1507 yılında, Diyarbakır'ı fetheden Şah İsmail'e, Kasım Bey, bağlılığını sunmamış ve ona muhalefet etmiştir. Bunun üzerine, Eğil'e ordu gönderilmiş ve Şah İsmail'in komutanlarından olan Mansur, Eğil'de emir olarak bulunmuştur. Emir Kasım, Osmanlı Padişahı Yavuz Selim'e sığınmıştır. Eğil, yedi yıl Şah İsmail'in yönetiminde kalmış, Çaldıran Savaşı'ndan sonra geri alınmıştır²⁵. Emir Kasım, 1536 yılında ölmüştür. Kasım'ın vasiyeti üzerine, Eğil'in yönetimi, kardeşinin oğlu Murat Bey'e verilmiştir. Daha sonra, yönetimi Murat Bey'in oğlu Kasım almış, ondan sonra da Cafer Bey, Eğil'e hükümdar olarak atanmıştır. Eğil'in tarihiyle ilgili, bu tarihlerden sonra (1600'lü yılların başı), pek bilgi edinilememektedir²⁶.

Diyarbakır ili ve çevresi 1515 yılı Eylül ayında Osmanlı devletine katılmıştır. Diyarbakır, Osmanlı devletinin en geniş ve en önemli eyaletlerinden birinin merkezi olmuştur. Bu eyalet, 24 sancaktan oluşuyordu. Bunun 11 tanesi, normal Osmanlı sancağı, 8 tanesi, idaresi özel bir şekle bağlanmış yurtluk ve ocaklık sancakları, beş tanesi de Çaldıran savaşından sonra Osmanlı idaresine sevk edilmiş beylere, idaresi babadan oğula geçmek üzere bırakılan sancaklardı. Eğil, idaresi babadan oğula geçen sancaklar içinde yer almaktadır²⁷. Eğil beylerinin günümüzdeki torunlarının soyadları; Eğilli, Yılmaz, Karakoç, Karataş, Konuksever ve Gördük²⁸ biçiminde sıralanabilir.

Hıristiyanlık açısından Eğil'in inanç merkezi olması, İsa Peygamber'in öğrencilerinden (şakirt) olan Adey'in, miladi 1. yüzyıl ortalarında buraya gelmesi yönüyledir. Adey'in ölümünden sonra, öğrencisi olan Agey, Eğil ve çevresinde dinsel telkinde bulunmuştur. 325'te ilk defa yapılan ve Hıristiyanların en büyük konsili olarak bilinen İznik Konsili'ne, -bu bölgeye ilk olarak gelen Adey'le aynı adı taşıyan- Eğil Metropolitisi Adey de katılmıştır²⁹.

24 (Beysanoğlu,1996a,511)

25 (Beysanoğlu,1996a,511)

26 (Beysanoğlu,1996a,629)

27 (<http://abone.turk.net/diyarbakir1/idari.htm>)

28 (Beysanoğlu,1996a,629)

29 (Çelik,1996,58-59)

Eğil'in, Hıristiyanlar arasında önemli bir merkez olmasının en büyük kanıtı, buranın çoğu zaman episkoposluk merkezi olmasıdır³⁰. İslamiyet'ten önce, Diyarbakır ve çevresinde ve tabii ki Eğil'de, Süryani kültürünün yoğun bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Eğil, bu kültürün en önemli merkezlerinden birini teşkil etmektedir³¹.

Diyarbakır Eğil'de yetişen Hıristiyan ilim ve sanat adamlarından; Eğilli Rahip Musa (M.S.5.Yüzyıl) ve Eğilli (Efesoslu/Efesli) Yuhanna (M.S.507-586) ve Theodoto (ö.698) en çok bilinenler arasında yer almaktadırlar³².

Mezopotamya Bölgesi'nin Hıristiyanlıkla tanışmasında; Havari Petrus, Arkadaşı Thomas ve kardeşi **Aday** (Addai), bunların öğrencileri Agay (Aggai) ve Mara (Mari)'nın büyük etkilerinin olduğu ifade edilmektedir. Bahsedilen bu gelişmelerin, M.S.38 yılından sonra gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Hatta Süryanilerin, Hıristiyanlığı, bahsedilen bu kişilerden öğrenmiş oldukları ifade edilmektedir. Aday ve Mara, Hıristiyanlığın gelişiminde çok büyük bir yere sahiptirler³³.

İsa Mesih'in, 12 öğrenci grubunun dışında, 72 kişiden oluşan bir müjdeci kafilesi de bulunmaktaydı. Bu kişiler, İncil'i anlatmak ve müjdelemek için görevlendirilmişlerdi. Aday, kabile başkanı olduğu bir grupla birlikte Urfa'ya gönderilmiş, Filistinli bir Yahudi olan Tobias'ın evinde kalmış ve O'nun aracılığıyla, Osrhoene (Ürhay, Edessa) kralı V. Abgar'a (Abgar Ukomo) sunulmuştur. Hasta olan Abgar Ukomo, vaftiz edilerek iyileştirilmiş ve Aday'ın telkiniyle Hıristiyan olmuştur. Kral Abgar, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra, Aday adına büyük bir kilise inşa ettirmiştir³⁴.

Aday; Addai, Thaddeus biçiminde de adlandırılmaktadır. Kaynaklar, Aday'ın Yahudi kökenli olduğunu ve Urfa civarındaki ilk Hıristiyan cemaatinin de Yahudi ailelerden oluştuğunu belirtmektedirler³⁵. Aday, 72 müjdeciden sayılan "Şakirt Toma"nın öz kardeşidir³⁶.

30 (Günel,1970,159)

31 (Beysanoğlu,1996,133)

32 (Akyüz,1999,20; Günel,1970,163-169)

33 (Albayrak,1997,8;68;101)

34 (Akyüz,1999,36-38; Günel,1970,31;91-92)

35 (Çelik,1996,58)

36 (Günel,1970,31;91-92)

Kral Agbar'ın yanından ayrılan Aday; arkadaşları olan Agay ve Mara (Meri) ile birlikte bütün Mezopotamya'yı, Amid, Arzun, Bezbeday (İdil), Hidyap (Erbil), Begermay, Keşker, Ahvas ve Nusaybin gibi birçok şehirde dolaşmış ve birçok yerde İncil'i tanıtarak Hıristiyanlığı yaymışlardır. Aday ve arkadaşları, önemli bir merkez konumunda bulunan Eğil'e de uğramışlardır³⁷. Aday, Erbil'e, Fıkido adlı bir piskopos atamış ve tekrar Urfa'ya dönmüştür. Burada ölen Aday, adına inşa edilen ve bugün, cami olarak kullanılan kiliseye gömülmüştür. Yerine, öğrencisi **Agay** geçmiş ve Mezopotamya'da, Urfa civarında Hıristiyanlığı anlatmıştır. Melfunoso dı-Aday adlı eser, Aday'la ilişkilendirilmektedir. Batı'da, Doctrine of Addai the Apostle olarak bilinen bu eser, 1876'da İngilizce basılmıştır³⁸. Aday'dan sonra Ağay, Süfniler (Lice, Silvan) bölgesinde Hıristiyanlığı yaymıştır³⁹. Adey'in şakirtlerinden **Mara**'nın da, bu bölgede Hıristiyanlığın yayılmasında önemli bir rolü olduğu bilinmektedir⁴⁰.

313'te imzalanan Milano Fermanı ile, Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmiş ve 23 Mayıs-19 Haziran 325 tarihleri arasında İznik Konseyi toplanmıştır. İznik Konsili'ne, Amed (Diyarbakır) bölgesinden katılanların sayısının azımsanmayacak sayıda olduğu dikkat çekmektedir. Katılanlardan bazıları; Şem'un, Yakup, Atiyakos, Eğilli **Adey**, I.Marutha, Mara biçiminde sıralanabilir⁴¹. Konsile katılan Eğilli Adey, 1. yüzyılın ortalarında bu bölgeye gelen ve İsa Peygamber'in şakirtlerinden olan Adey'le karıştırılmamalıdır.

Eğilli Rahip **Musa** (6. yüzyıl) da, Eğil'de doğan ve bu çevrede yaşayan ünlü Hıristiyan ruhanilerindendir. 550 yılında, hayatta olduğu kayıtlıdır. İskenderiyeli Mar Korlis'in, "Kelafıra" adlı Yunanca eserini Süryanice'ye çevirdiği ve Musa Peygamber ve Yusuf Peygamber ile karısının kıssasını kaleme aldığı bilinmektedir⁴². Kaynaklarda adı çokça geçmesine rağmen, kendisi, eserleri ve yaptıklarıyla ilgili detaylı bilgiye pek rastlanmamaktadır.

37 (Günel,1970,31-32)

38 (Çelik,1996,58-59)

39 (Günel,1970,103-105; 422)

40 (Beysanoğlu,1996,129; Çelik,1996,58-59)

41 (Beysanoğlu,1996,130; Akyüz,1999,45)

42 (Beysanoğlu,1996,133)

Diyarbakır'ın 3. episkoposu olan Mar Aday, Urfa kralı Küçük Abgar tarafından öldürülmüş ve cesedi Eğil Kilisesi'ne gömülmüştür⁴³. Buna göre Eğil'in, birçok Hıristiyan ruhaninin mezarına ev sahipliği yapması yönüyle de önemli bir merkez olduğu söylenebilir.

Hıristiyanlığın azizleri arasında yer alan Eğilli **Yuhanna** (Efesli Yuhanna), zamanının seçkin ruhanilerinden olduğu gibi, musannif, tarihçi ve geniş kültürüyle dikkat çeken bir kişidir. Eğilli Yuhanna olarak, adı kaynaklarda geçse de, Efesli Yuhanna adıyla meşhur olmuştur. Yaşadığı dönemde, en çok tanınan metropolit ve Hıristiyanlığın müjdecilerinden birisidir. M.S.507'de Eğil'de doğmuştur. İki yaşındayken çok şiddetli bir hastalık geçirmiş ve yarı ölü bir haldeyken, Eğil'deki Ar'arabtha (Büyük Tarla) Manastırı Rahibi Zahit Maron'un duaları ve tedavisiyle eski sağlığına kavuşmuştur. Hastalıktan kurtulmuş olmanın verdiği duyguyla, dört yaşında manastıra vakfedilmiştir. Onu iyileştiren Zahit Maron, Yuhanna, 19 yaşına geldiğinde ölmüştür. Daha sonra, Diyarbakır'ın kuzeyinde bulunan ve 4. asrın sonlarına doğru inşa edilen Mar Yuhanna El-Urti adlı manastırın rahiplerine katılmış ve burada kutsal kitapları tetkik etmiştir. Bu manastır, 390 yılında inşa edilmiş ve onlarca din ve bilim adamı yetiştirmiştir. Bu arada, Yunanca ve Süryanice'yi çok iyi derecede öğrenmiştir. 22 yaşında (529'da), Tillo Metropoliti tarafından, başdiyakos olarak atanmış, ardından da rahip olmuştur. El-Urti Manastırı'nın baskıya alınması sonucu, bir süre rahiplerle birlikte buradan ayrılmış ve kısa bir süre sonra (M.S.530) tekrar geri dönmüştür. 532'de Antakya'ya, 534'te Mısır'a, 535'te İstanbul'a gitmiştir. 535'ten sonra, hemşehrisi Amidli Afrim'le birlikte yoğun olarak tebliğ görevinde bulunmuştur. 540-541'de Mezopotamya'da bulunmuş, 542'de tekrar İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'a son gidişinde, İmparator Jüstinyen tarafından, Küçük Asya (Anadolu) şehirlerinden Kariya, Frigya ve Lidya'daki putperestleri, Hıristiyanlığa davet etmek için görevlendirilmiştir. 558'de, Burudanlı (Burdaan) Yakup tarafından, Efes'te, Ortodoks cemaatine episkopos olarak tayin edilmiştir. Efes'i ve Küçük Asya'yı yönettiğinden dolayı, kendisine "Efesli Yuhanna" veya "Efesoslu Yuhanna" denilmiştir. 29 yıl ruhani reislik yapmış ve 80 binden fazla putperestin Hıristiyan olmasına öna-yak olmuştur. Bir rivayete göre, 92 kilise, 10 manastır, bir rivayete göre de 99 kilise 12 manastır inşa ettirmiştir. Yardımcısı olan Dotenyos'u, episkopos

43 (Günel,1970,207)

olarak Kariya için tayin etmiştir. 566'da, İskenderiye patriği Theodosios ölünce, Yuhanna, bütün İstanbul Ortodokslarına ve Rum bölgesine, ruhani reis olarak atanmıştır⁴⁴.

571'de, Melkit (Rum) Episkoposları, Süryani Kadim episkoposlarını, merkezlerinden uzaklaştırmak için II.Jüstinyen'i tahrik etmişler ve bunda muvaffak olmuşlardır. Efes valileri de, Yuhanna'nın geniş nüfuz ve itibarından rahatsız olduklarından, O'nun aleyhinde çalışmışlar ve Ege'de bir adaya sürgün olarak sürülmesini sağlamışlardır. 578 yılında, İsa Mesih'in doğuş bayramında (Noel), Tebarios Sezar'ın hükümranlığı esnasında, Yuhanna ve arkadaşları, İstanbul'dan tamamen uzaklaştırılmışlardır. Süryani episkoposlarının birçoğu da, bu arada birçok baskıya maruz kalmıştır. Yuhanna, 40 ay 9 gün cezaevinde kalmıştır. Yuhanna, sürgünde iken, 586 ya da 587 yılında vefat etmiştir⁴⁵.

Eğilli Yuhanna'nın bilinen en önemli yapıtı, Yunanca yazılan ve 3 cilt halinde olan Kilise Tarihi adlı eserdir. Kilise Tarihi'nin her cildi 6 bölümdür. 1. ve 2. ciltler, Roma Kayseri Yulyus'tan, 571 tarihine kadar olan olayları anlatır. Son cilt, 571-585 yıllarına ait olup 418 sayfadır. Bu eserin 1. cildi kaybolmuş, son iki cildinin de 7. asırda yazılan yazmaları bulunmuştur. Bunlar, halen daha, Londra'da British Museum'da, 14.640 numaralı eser olarak muhafaza edilmektedir. İsa Peygamber'in dininin, Doğu ve Batı'ya yayılışı, vukuf ve sadakate anlatılmış olduğundan, bu eser Hıristiyan aleminde önemli bir yere sahiptir⁴⁶. 3. cilt, günümüze kadar ulaşmış, ancak, bazı bölümleri kaybolmuştur. Yuhanna'nın, Kilise Tarihi adlı eserinin 3. cildini, Halkedonya Hapishanesi'nde yazdığı ifade edilmektedir⁴⁷. Bu eser, birçok dile çevrilmiştir.

Eğilli Yuhanna'nın, Kilise Tarihi adlı eseri, 1853 yılında Kürtem tarafından yayınlanmıştır. 1860'da, Smith tarafından İngilizce'ye, 1862'de Şunfelder ve Broqos tarafından Almanca'ya ve daha sonra da Latince'ye tercüme edil-

44 (Günel,1970,160-161;228; Barsaum,1956,264-265; Akyüz,1999,21-22; Beysanoğlu,1996,133-134; Beysanoğlu,1996b,3)

45 (Günel,1970,161; Beysanoğlu,1996b,3)

46 (Beysanoğlu,1996b,3)

47 (Barsaum,1956,264-265)

miştir. Yunanca'ya aşına olunduğundan dolayı, yazılarda birçok Yunanca terim yer almaktadır⁴⁸.

İki ciltlik Evliya ve Azizlerin Menakıbı ise, 58 bölüm ve 619 sayfadan oluşmaktadır. Her bölümde, bir aziz veya evliyanın hayatı anlatılır. Bunlardan; 1,2,3,13,14,15,32,33,34 ve 35. bölümlerde Amid (Diyarbakır) ve çevresindeki aziz ve evliyalar anlatılmıştır⁴⁹. Bu eserin, 566-568'lerde yazıldığı tahmin edilmektedir. Bunun yanında, Mü'minlere Dair Risaleler ve Din Ulu-larına Cevaplar gibi eserleri de bulunmaktadır⁵⁰. Azizlerin Özyaşam Öykü-leri Tarihi, İmparatorların Ortodokslara Karşı Gerçekleştirdikleri İztihatlar(?) gibi eserleri de mevcuttur⁵¹. Bunun dışında, 537'de yazılan Muhtasar Kilise-ler Tarihi de önemli eserleri arasında yer almaktadır⁵².

Eğil'de doğup, bu bölgede Hristiyanlık adına faaliyette bulunan kişiler-den birisi de, Aziz **Theodoto**'dur. Eğil ilçesinin İnthe (Dişi) Köyü'nde, El-Kiryana ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Kısa zamanda Diyarbakır ve çevresinde ün yapmıştır. Kırıkları düzeltmek, hastalara şifa vermek, kal-ben me'yus olanlara teselli vermek gibi meziyetleriyle tanınmıştır. Theodoto, Antakya'da, Patrik Theodoros ile birlikte Kınınsrin Manastırı'nda bulunmuş ve 667 yılında patriğin ölmesinden sonra, manastırı terk ederek Kudüs'e geç-miştir. Gerek yolculuğu sırasında ve gerekse de diğer durumlarda keramet gösterdiği ve özellikle hastaların şifa bulmasında etkin rol oynadığı rivayet edilmektedir. Daha sonra Mısır'a, oradan da Mardin'deki Karkafta Manastı-rı'na geçmiş, burada uzun süre kaldıktan sonra Kınınsrin Manastırı'na geri dönmüştür. Diyarbakır Metropolitü Toma'nın ölmesi üzerine, patrik ve epis-koposlar, O'nun, metropolit olmasını istemişler, ancak, bunu reddetmiştir. Mar Gevergis Manastırı ve Kınınsrin Manastırı'na, daha sonra da Arknin Da-ğ'ına ve Klevdiye'ye (Adıyaman) gitmiştir. Samisat metropolitinin, -hiç ol-mazsa- keşiş olması isteğini de reddetmiştir. Sonra, Miyafarkin (Silvan) ve Süfniler (Lice) bölgelerinde, Savur ilçesinin Kılıt Köyü'ndeki Mar Abay

48 (Günel,1970,161-162; 2000'e Beş Kala Diyarbakır,201; Beysanoğlu,1996,133)

49 (Beysanoğlu,1996b,3-4)

50 (Beysanoğlu,1992,117)

51 (Akyüz,1999,21-22)

52 (Beysanoğlu,1996b,3-4)

Manastırı'nda, ardından Mor Gabriel (Deyrülumur) Manastırı'nda kısa bir süre kaldıktan sonra, Mar Abay Manastırı'na yerleşmiştir⁵³.

Theodoto, Araplar ve Romalılar arasında, barış görevi görmüş ve esirlerin mübadelesinde aktif rol oynamıştır. Bundan dolayı, hem Romalıların ve hem de Arap Müslümanların sevgisini kazanmıştır. İsteksiz olmasına rağmen, Patrik Yolyanos tarafından Diyarbakır metropolitliğine atanmıştır. Theodoto'nun ahlakı ve fazileti, Hıristiyanlar, Müslümanlar ve hem de putperestler arasında çok yayılmış ve bundan dolayı da her kesimin güvendiği bir isim olmuştur. İnsanlara hoş muamele etmesi ve hoşgörülü davranması da onun en önemli özelliklerindedir⁵⁴.

Theodoto'nun, metropolit olduktan sonra da, birçok bölgeyi ve manastırını gezdiği ve birçok kerametler gösterdiği ifade edilmektedir. 698 yılında ölmüş ve öldükten sonra, Kilit Köyü'nde; Patrik II. Yolyanos, Dara Metropolitisi Cebrail, Diyarbakır Metropolitisi Matta, Mardin Metropolitisi Sercis, Turabdin Metropolitisi Aho ve Miyarfarkin (Silvan) Episkoposu İlya'nın katılımıyla adına inşa edilen manastıra gömülmüştür. Theodoto'nun ölüm günü olan 20 Eylül, anma günü olmuş ve "Yedinci Yüzyılın Azizleri" arasında yerini almıştır⁵⁵.

Eğil'de kabrinin bulunduğu kabul edilen ve Kur'an'da adı geçen, İsrailoğullarına gönderilmiş peygamberlerden biri Elyesa'dır⁵⁶. İsrailoğullarına gelen peygamberler; Yuşa, İsmail, Şem'un, Davut, Süleyman, Şa'ya, Armiya, Uzeyr, Hazkil, İlyas, Yunus, Zekeriyya, Yahya ve daha başkalarıdır⁵⁷.

En'am Suresi, 86. ayet şöyledir: "İsmail, Elyesa, Yunus ve Lut'u da (hidayete erdirdik). Hepsini alemlere üstün kıldık". Sad Suresi 48. ayet ise; "İsmail'i, Elyesa'yı, Zülkifl'i de an. Hepsi de en hayırlı kimselerdendir" biçimindedir.

53 (Günel,1970,163-166)

54 (Günel,1970,166-167)

55 (Günel,1970,168-169)

56 (İBA,1993,206)

57 (Yazır,1992,337)

Elyesa'nın, Yuşa b. Nun olduğunu belirtenler olmuşsa da, doğru olan kanaat, bunun, Elyesa b. Uhtub b. Acuz olduğudur⁵⁸. Elyesa b. Uhtub b. Acuz'un; İlyas Peygamber'in, İsrailoğulları üzerine halifesi olduğu ve daha sonra kendisine peygamberlik verildiği ifade edilmektedir⁵⁹. Elyesa Peygamber'in, İlyas Peygamber devrinde yaşadığı bilinmektedir. Tutulmuş olduğu hastalıktan, İlyas Peygamber'in yaptığı dua ile kurtulduğuna ilişkin bilgiler mevcuttur. İlyas Peygamber'in tebliğ ettiği dinin esaslarına iman ettiği ve daha sonra peygamberlik vazifesi ile görevlendirildiği nakledilmektedir⁶⁰. Elyesa Peygamber, Hz. Musa'nın getirmiş olduğu dinin esaslarını yaymaya çalışmıştır⁶¹.

Elyesa Peygamber'in doğumunun, İsa Peygamber'den 8 asır önce olduğu güçlü bir ihtimaldir. Hz. Elyesa, İlyas Peygamber'le belli bir süre birlikte olmuştur. Ba'lbek hükümdarının zulmünden kaçan İlyas Peygamber, Tevrat'ı gizli gizli öğretmekte ve kendisi de emirlerinin gereğini yerine getirmekteydi. Elyesa Peygamber, İsrailoğulları'na çok nasihat etmesine rağmen, onlardan çok azı kendisini dinlemiş ve iman etmişlerdir. Büyük bir kısmı iman etmeyen İsrailoğulları'nın başına, gerekli dersleri almamalarından dolayı, Asurluların musallat edildiği ifade edilmektedir⁶².

Elyesa kelimesinin aslı ve söylenişi hakkında, çok farklı görüşlerin varlığı dikkat çekmektedir. Elyesa, çok yaygın olarak kullanılan bir söyleyiş olması yanında, bazı kaynaklarda, Yesa veya Leysa olarak da geçtiği görülmektedir⁶³.

İslami kaynaklarda, Elyesa b. Uhtub b. Acuz olarak adı geçen bu peygamberden, Ahd-i Atik (Eski Anlaşma)'te Elişa olarak söz edilmektedir. Bu kelime, İbranice'de; "Tanrı benim kurtuluşumdur" anlamına gelmektedir. Eski Anlaşma'ya göre, Elyesa Peygamber, M.Ö.8. yüzyılda İsrail Krallığı'nda yaşayan Şafat'ın oğludur⁶⁴.

58 (Yazır,1992b,458)

59 (Yazır,1992c,474)

60 (Kazancı,195)

61 (www.ibrahimkoc.netteyim.net/Elyesa.htm)

62 (Dikmen-Ateş,1977,515-516)

63 (Harman,1995)

64 (Harman,1995)

Ahd-i Atik'te (II.Krallar, 2/1-18), Elyesa Peygamber ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır; "Tanrı'nın emri üzerine, Peygamber İlya (İlyas) tarafından kendisine halef olarak seçilmiştir. Peygamber İlya O'nu, on iki çift öküzle çift sürerken bulmuş, cübbesini üzerine atarak peygamber olarak seçildiğini belirtmiştir. Bu sembolik hareketin ne olduğunu bilen Elişa da çiftini bırakmış, öküzlerden bir çiftini keserek veda yemeği vermiş ve İlya'nın yanından hiç ayrılmayarak ona hizmet etmiştir. Nihayet Rab, İlya'yı kasırga ile göklere çıkaracağı zaman, İlya, O'ndan artık kendisini takip etmemesini istemişse de, Elişa bunu reddetmiştir. Beraberce Beyt-El'e ve Eriha'ya, oradan Erden Irmağı'na varmışlar, burada İlya, cübbesini ırmağa vurarak sularını ikiye ayırmuş ve karşı tarafa geçmişlerdir. İlya, Rab tarafından semaya alınmadan önce Elişa'ya bir isteği olup olmadığını sormuş, Elişa da, "senin ruhundan iki payım olsun" demiş. İlya ise, "eğer yanından alındığımda beni görürsen, isteğin yerine getirilecektir" demiş, bu esnada ateşten araba ve ateşten atlar gelerek İlya'yı semaya çıkarmışlardır. İlya'nın semaya çıkarılışını gören Elişa, daha sonra onun cübbesiyle suları tekrar ikiye ayırıp nehri geçmiş ve Eriha'ya dönmüştür"⁶⁵.

Elişa, birçok mucize gösteren bir peygamber olarak bilinir. Kullanılmayan suyu kullanılabilir hale getirdiği, İsrail ve Yahuda krallarının, Edom kralına karşı çıktıkları savaşta, Edom çölünde su bulması ve insanları kurtarması, ölüleri diriltmesi, zehirli yemeği zehirsiz yapması, cüzamlı hastaları iyileştirmesi, İsrail kralına, Suriyelilerin niyet ve manevralarını haber vermesi, kıtlık dönemini son buldurması, Suriye kralına öleceğini bildirmesi, İsrail kralı Ahab ve maiyetinin yok olacağını bildirmesi, Suriyelilere karşı kazanılan üç zaferi de önceden bildirmesi mucizelerinden bazılarıdır. Peygamber Elişa, İsrail kralı Yoaş zamanında hastalanmış ve vefat etmiştir⁶⁶.

Bazı kaynaklarda, Hz. Elyesa'nın kabrinin, Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesine 10 km. mesafedeki Eyüp Nebi beldesinde olduğu ifade edilmektedir. Bir rivayete göre, Hz.Elyesa, uzun süre çile çeken Eyüp peygamberi ziyaret için, Mısır'dan yola çıkar. Eyüp Peygamber'in yaşadığı köye, yetişmeden, yaklaşık 5 km. kala ölür⁶⁷.

65 (Harman,1995)

66 (Harman,1995)

67 (<http://members.tripod.com/urfa/gezi.html>)

Mezarının Eğil'de olduğu kabul edilen Hz. **Zülkifl**, İsrailoğullarına gelen peygamberlerden birisidir. Zülkifl Peygamber'in adı, Kur'an'da iki kez geçmektedir. Asıl adının; Hazkıya, Hazkl, Hazkil veya Hazakel olduğu da dile getirilmektedir. Bazı eserlerde, Hazkil Peygamber'in, İsrailoğullarına gelen ayrı bir peygamber olduğu, Firavun'la mücadele ettiği ve son dönemlerinde Babil diyarına gittiği ve orada öldüğü nakledilmektedir⁶⁸. Zülkifl, Arapça hazıya'nın karşılığıdır. Haz, nasip anlamındadır. Başka bir anlatışa göre de, kendisi, Hz. Elyesa'ya iki defa kefil olduğu için Zülkifl adı ile lakaplanmıştır. Babasının adı Buzi'dir. Buzi, Elyesa Peygamber'in amcasıdır. Annesi, Zeke-riya kızı Abdiye'dir. M.Ö.666'da doğmuştur. O tarihte, Elyesa'nın 60 yaşında olduğu tahmin edilmektedir. Doğum yeri, İsrail devletinin başşehri Samiriy-ye'dir. M.Ö.641'de, 25 yaşındayken, peygamber olmuştur. Zülkifl, 74 yıl yaşanmış, 49 yıl peygamberlik yapmıştır⁶⁹.

Kur'an'da iki yerde Zülkifl Peygamberden bahsedilmektedir: Enbiya Suresi 85. ayet; "İsmail, İdris ve Zülkifl'i de (hatırla). Onların hepsi de sabredenlerdendi" biçimindedir. Sad Suresi 48. ayet ise; "İsmail'i, Elyesa'yı, Zülkifl'i de an. Hepsi de en hayırlı kimselerdendir" şeklindedir.

Hız. Zülkifl, amcasının oğlu olan Elyesa Peygamber'in her fırsatta yanında olmuş ve insanlardan gelen birçok olumsuz tavrı göğüslemesini bilmiştir⁷⁰. İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden Elyesa'nın vefatı yaklaşıncaya, vahiyle kendisine; "mülkünü, İsrailoğullarından; geceleri ibadet eden, namaz kılan, gündüzleri oruç tutan ve insanlar arasında kızmadan hüküm verecek birine ver" diye buyurulmuştur. Bu durum, İsrailoğullarına bildirilmiş ve aralarından amcasının oğlu olan genç, "bu işe ben kefil olurum; üzerime alırım" demiştir. Elyesa, o gence; "bu kavmin içinde senden daha büyükleri var, sen otur" der. İkinci defa aynı teklifi yapmış ve o genç yine, "kefil olurum" demiş ve bu durum üçüncü defa yaşanmıştır. Bunun üzerine, Elyesa Peygamber, O'nu, yerine halife bırakmıştır. Bu gencin adı, Bişr olmasına rağmen, kendisine, Zülkifl (kefil olan) lakabı verilmiştir. Kendisine peygamberlik vazifesi verilen Hz. Zülkifl, Musa Peygamber'e vahyedilen dinin, emir ve ya-

68 (Ayvallı vd.,50-54)

69 (İBA,1993a,329-331; Yazır,1992a,133)

70 (İBA,1993a,329-331)

saklarını insanlara bildirmiş ve Tevrat'ı okuyup hükümlerini yerine getirmiştir⁷¹. Ayette geçen "Zülkifl" (kifl) lakabı, nasip, kısmet, haz anlamına gelir. Ancak, burada dünyevi zenginlik değil, onun üstün kişiliği ve ahiretteki derecesi kastedilmiştir⁷².

Zülkifl'in gerçek adı hakkında farklı bir rivayet daha vardır. Yahudiler, O'nun, İsrailoğullarının esareti sırasında peygamber tayin edilen ve vazifesini Habur Irmağı yakınlarında bir bölgede yapan, Hereksel olduğunu iddia etmektedirler. Bazıları da, O'nun, Eyüp Peygamber'in kendisinden sonra peygamber olan, Bısr ya da Şeref adındaki oğlu olduğunu ifade etmişlerdir⁷³. Zülkifl'in amcası oğlu Yehud'un, Eyüp Peygamber'in torunu olduğuna dair bilgiler de kaynaklarda yer almaktadır⁷⁴.

Bir rivayete göre ise, İsrailoğulları arasında bir melik, öleceği sırada; gece uyumadan ibadet edecek, gün atlamaksızın oruç tutacak ve hüküm verirken kızmayacak birisinin kendisine vekil olmasını istemiş ve bu teklifi, yalnızca Zülkifl Peygamber kabul etmiş ve söylenenleri ölünceye kadar uygulamıştır⁷⁵.

Zülkifl Peygamber'in, aşağıdaki özelliklere sahip olduğu rivayet edilmektedir: Endamlı ve alımlı, iyilikten haz duyan, nasibe boyun eğen, devamlı oruç tutan, ibadeti bedence ve kalpçe sürekli olan, asla sinirlenmeyen, adalet ile iş gören, Elyesa'nın devrettiği emaneti severek kabul eden ve neticede peygamberlikle mükafatlandırılan, sabırlı, kapanan Mescid-i Aksa'yı (Davud'un Evi'ni) tekrar ibadete açan, İsrail kavminin çok kötü hallere düşeceğini görebilen, çiftçilik ile geçinen ve çok çalışan⁷⁶.

Zülkifl Peygamber, İsrailoğullarının çöküş devrine rastlayan, sarsıntılı yıllar içinde, peygamberlik ile görevlendirilmiştir. Ancak, peygamber olarak görevlendirildiği toplum içinde kendisine inanan çok az kişi çıkmış ve bulunduğu toplumdaki sapma hareketlerini önleme çabası sonuç vermemiştir. Hz. Zülkifl, Mescid-i Aksa'yı ibadete açmış ve Kudüs'ü dış saldırılara karşı koru-

71 (www.huzuradogru.com/peygamberler/tarihi/zulkifl_aleyhisselam.htm)

72 (<http://www.enfal.de/ecdad25.htm>)

73 (Yazır,1992c,474; www.enfal.de/ecdad25.htm)

74 (Dikmen-Ateş,1977,519)

75 (Kazancı,196)

76 (IBA,1993a,329-331)

yarak büyük başarılar elde etmiştir. Peygamber olarak geldiği kavim tarafından alaya alınmış ve dışlanmış. Kendine karşı olumsuz tavır takınanlara karşı, olumlu muamelede bulunması ve çok sabretmesi, O'nun en önemli özelliklerindedir. O'nun, yapılan olumsuz tavırlara karşı sinirlenmemesi, sabretmesi, karşı tarafı çoğu zaman şaşırtmıştır. Hatta öyle ki, akılla ilgili problemi olduğu bile dile getirilmiştir⁷⁷.

Zülkifl Peygamber döneminde, Ortadoğu, en karışık dönemlerini yaşamaktaydı. Mısır, İranlılar, Asur, Babil ve Roma devletleri arasında bu dönemlerde aralıklarla çatışmalar olmuştur. Hz.Zülkifl'in Peygamberlik bölgesi, doğuda Asur, batıda Akdeniz, güneyde Mısır, kuzeyde Toroslar'dır. Zülkifl Peygamber'in M.Ö.592 tarihinde vefat ettiği rivayet edilmektedir. Taberi'de yer alan bir rivayete göre, Zülkifl Peygamber, Şam'da ikamet etmiş, oradaki insanlara dinsel tebliğde bulunmuş ve yine orada vefat etmiştir. Mezarının; Kudüs, Şam, Bitlis, Ergani'de olduğu biçiminde rivayetler de bulunmaktadır⁷⁸.

Adı Kur'an'da geçmesine rağmen, Zülkifl'in, peygamber olmadığı da ifade edilmektedir. Zülkifl lakabının, İlyas ya da Zekeriyya Peygamberlerden birine ait olabileceği ileri sürülmektedir⁷⁹. Zülkifl'in, peygamber olmadığını, sadece bir veli olduğunu söyleyenler olmuşsa da, genel kanaat peygamber olduğu yönündedir. Kur'an'da, Eyüp Peygamber'in kıssası arzedildikten sonra, peygamberlerinden bazıları anılmış ve onlar övülmüştür. Bu peygamberlerden birisi de Zülkifl'dir⁸⁰.

Rüya tabiri kitaplarında Zülkifl'i görmek; kefil olmaya ve rüya sahibinin, üzerine alacağı emanete işaret etmektedir⁸¹.

Eğil, birçok medeniyet ve dine beşiklik etmiştir. Bundan dolayı, önemli bir inanç merkezi olduğu söylenebilir. İlçe sınırları içinde birçok tarihi kalıntı mevcuttur⁸². Diyarbakır'daki tarihi eserler içinde, Eğil Kalesi'nin önemli

77 (IBA,1993a,329-331)

78 (IBA,1993a,329-331; www.sevde.de/Peygamberler/hzzulkifl.htm; Ayvalli vd.,63)

79 (Kazancı,198)

80 (Dikmen-Ateş,1977,519; www.sevde.de/Peygamberler/hzzulkifl.htm)

81 (Çöğenli-Bayram,767)

82 (Sarı,1996,64)

bir yeri olduğu bilinmektedir⁸³. Asur Kalesi olarak adlandırılan kale ve Asur hükümdarlarına ait mezarlar, önemli eserler arasında sayılabilir. Hz. Elyesa, Zülküf Peygamber, Nebi Harun (Harun-i Asafi)'un mezarlarının da burada olduğu kabul edilmektedir⁸⁴.

Peygamberlere ev sahipliği yapmasından dolayı, "peygamberler şehri" veya "peygamberler diyarı" biçiminde adlandırıldığı dikkat çekmektedir. Zülkifl ve Elyesa peygamberlerin mezarlarının burada bulunması ve burayı da içine alan geniş bir bölgede tebliğ yapmış olmaları Eğil'i önemli kılmaktadır. Peygamber olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen; Nebi Harun, Hallak, Nebi Melik gibi kişilerin kabirleri de buradadır. Günümüzde, bölge insanı tarafından bilinen ve ziyaret edilen bu tarihi yapıların en önemlileri aşağıdaki gibi sıralanabilir: Elyesa ve Zülkifl Peygamber Türbeleri, Nebi Harun Ziyareti, Nebi Melik Ziyareti, Nebi Hallak (Allak) Türbesi, Zünnün Ziyareti, Danyal Türbesi, Zat-ı Ali Ziyareti, Eğil Kalesi ve yer altı tünelleri, Asur hükümdar kaya mezarları ve mağara mezarları, Tekke (Eski) Hamamı ve diğer hamamlar, Tacıyan Camii (Artuklular Dönemi), Nisanoğlu Türbesi (12. yy), Mağara Kilise, Kasım Bey (Şerbetin) Kümbeti I, Şerbetin Hanı (16.yy), Kasımpaşa (Kasım Bey-Serşetin) Kümbeti II (16.yy), Hacı Baba Ziyareti, Pirabok (Cin) Mağarası, Zat-ı Ali Kümbeti

M.Ö.13. asırda yapıldığı bilinen **Eğil Kalesi**, içinde bulunan gizli geçitler ve yapı tarzından dolayı önem taşımaktadır. Asur hükümdarlarından kalma kitabeli stelleri üzerinde bulundurması da, kaleyi önemli kılmaktadır. Kale civarında bulunan ve Asur krallarına ait olduğu kuvvetle muhtemel olan, **mağara mezarlar** ve **kaya mezarlar** da, tarihi eserler içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Elyesa Peygamber'in eski türbesi, Eğil'in bir mahallesi olan Teke Köyü (Çarıkören Mahallesi)'ndedir. Çok eski bir caminin bitişiğinde bulunan, iki kemer üzerine oturtulmuş bir türbedir. Mezar, 6 metre uzunluğundadır. Türbenin, daha çok Cuma akşamları ziyaret edildiği bilinmektedir⁸⁵.

83 (Dağ,1997,36)

84 (Akkoc,1997,44; www.diyarbakirweb.com/egil.htm)

85 (Beysanoğlu,1985,82)

Bahsedilen bu ziyaret yerinin, tanıtım yazısında şu ifadeler yer almaktadır: "Bu kabir, Elyesa (a.s.)'nındır. İlyas (a.s.), kendisinden sonra İsrailoğullarına halife olarak bırakmıştır. Elyesa, Ehtub'un oğludur. Elyesa, İlyas (a.s.)'ın amcası oğludur. Takriben, M.Ö.1200 senesinde yaşamıştır. 850 seneden beri burada yaşayan ilim adamları tarafından, Elyesa (a.s.) olarak bilinmektedir. Kufi yazı ve muhtelif taşlardaki Arapça yazılarda görüldüğü gibi, kabir Elyesa (a.s.)'ın kabridir.

Eski kabri, Eğil ilçesinin Dicle Nehri kenarındaki Teke Mahallesi'nde iken, Teke Mahallesi ve adı geçen kabir, baraj suyu altında kalması nedeniyle, Nebi Harun-i Asefi'nin yanına nakledilmiştir".

Zülkifl Peygamber'e ait olan eski türbe, ilçenin 4 km. dışında Hacıyan Mahallesi'ndedir. Şu an mevcut bulunan türbedeki tanıtım yazısı şöyledir: "Bu kabir, Zülkifl (a.s.)'indir. Zülkifl (a.s.), Yasa'nın amcası oğlu veyahut Eyüp oğlu Beşir'dendir. Nebiliğinde ihtilaf vardır. Bazıları dediler ki, yüz tane nebi, İsrailoğullarının öldürme tehditlerinden kaçarak Zülkifl (a.s.)'e sığınmışlardır. O da onları himaye etmiştir. Bazıları dediler ki, salih bir adama kefalet etmiştir.

Takriben M.Ö. 1200 senesinde yaşamıştır. 850 seneden beri burada yaşayan ilim adamları tarafından, Zülkifl (a.s.) olarak bilinmektedir. Muhtelif taşlardaki Arapça yazılarda görüldüğü gibi, kabir Zülkifl (a.s.)'in kabridir.

Eski kabri, Eğil ilçesinin Dicle Nehri Hacıyan Mahallesi'nde iken, baraj suyu altında kalması nedeniyle, Nebi Harun-i Asefi'nin yanında yapılmış olan türbeye nakledilmiştir".

Bazılarına göre, Zülkifl Peygambere ait olan mezar, Ergani Kalesi'ndedir. Bu kale, neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır⁸⁶. Kaynakların çoğunda, Zülkifl Peygamber'in "makam"ının (belli bir süre kaldığı yer) Ergani'de, kabrinin ise Eğil'de bulunduğu belirtilmektedir.

Dicle Barajı'nın göl havzasında kalmasından dolayı Elyesa ve Zülkifl peygamberlerin naaşları, 1995 yılında, Eğil'e hakim bir tepeye taşınmıştır. Peygamberlerin kabirlerinin önce bulunduğu yerler, baraj suyu altında kalmış olmasına rağmen, izleri tam olarak silinmemiştir. Elyesa Peygamber'in mezarının daha önce bulunduğu türbenin kubbesi ve türbe tam olarak kaybolmamıştır.

86 (Beysanoğlu,1996a,463)

Dicle Barajı'nın yapılmasıyla birlikte, baraj gölü havzasında kalan, Elyesa ve Zülkifl peygamberlerin naaşlarının, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün işbirliği neticesinde, yerlerinden çıkarılması kararlaştırılmıştır. Nakil işlemi, 14-17 Eylül 1995 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Nakil için 9 kişiden oluşan yeminli bir heyet oluşturulmuştur. Heyette; Eğil Kaymakamı Selim Çapar, Müftü Ekrem Abbasioğlu, Müftülük Katiibi Burhanettin İncedursun, Eski Medrese Hocası Ömer Kalkan, İmam Mahmut Laçın, İmam Abdullah Kızılay ve üç işçi bulunmaktadır. Önce, Hz. Elyesa'nın kabrinin açılmasına başlanmış ve bu faaliyet iki gün sürmüştür. İkinci gün sonunda naaşa ulaşılmıştır. Heyette bulunanlar, ittifak halinde, cesedin ve kefenin hiçbir şekilde çürümediğini, daha dün ölmüş gibi durduğunu ifade etmişlerdir. Elyesa Peygamber'in naaşı, Eğil ilçesine hakim durumda bulunan ve Nebi Harun (Harun-i Asefi)'un kabrinin de bulunduğu tepedeki, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yaptırdığı türbeye defnedilmiştir. Daha sonra, Hz. Zülkifl'in naaşının nakli için çalışmalara başlanmıştır. Bu peygamberin naaşının bulunduğu mezarın açılmasının çok zor olduğu ifade edilmiştir. Mezarın, dönemin çimentosu olarak bilinen kevs-i hacir (yumurta akı, kum ve kireçten oluşan karışım) adlı bir madde ile kaplı olduğu ve açılmasının çok uzun bir süre aldığı ifade edilmiştir. Aynı şekilde heyettekiler, ittifak halinde, Zülkifl Peygamber'in naaşının ve kefeninin hiç çürümediğini ve cesedin, uykudaki bir insanı andırdığını ifade etmişlerdir. Bu naaş da aynı şekilde, hazırlanan türbeye nakledilmiştir⁸⁷.

Peygamberlerin nakil heyetinde bulunanlar, cesetlerin çürümemiş olmasını, İslam Peygamberi'nin; "Allah, Arz'a Peygamberlerin cesetlerini yemeyi haram kıldı"⁸⁸ ve "Cenab-ı Hak, toprağa, peygamberlerin cesedini çürütmeyi haram etmiştir"⁸⁹ biçimindeki Hadislerle açıklamaya çalışmaktadırlar. Yine, görüşülen ilçe halkı da benzer kanaatler taşımaktadırlar.

Harun Nebi (Harun-i Asefi) Türbesi, Eğil ilçesi ve Eğil Kalesi'nin çok rahatlıkla izlendiği yüksek bir tepenin üzerindedir. Eğil'e ulaşmadan sağa ayrılan bir yolla buraya gidilir. Ağaçlarla kaplı olan bu tepe üzerinde, Nebi Harun'un kabri ve türbesi bulunmaktadır. Nebi Harun (Harun-i Asafi)'un kabri-

87 (Evsen-Gün,1996)

88 (Canan,1997,497)

89 (Canan,1997a,154)

nin hemen yanında, ayrı bir mezar daha bulunmaktadır. Bunun kabrin, Harun İbn-i Pir-i Can'a ait olduğu, kitabesinden anlaşılmaktadır⁹⁰.

Bu türbenin tanıtım yazısında şu ifadeler yer almaktadır: "Bu kabir, Berhiya'nın oğlu Harun-i Asefi'nindir. Kendisi Hazret-i Süleyman'ın katibidir. Takribi olarak, M.Ö.900'de yaşamıştır. 850 seneden beri burada yaşayan ilim adamları tarafından, bunun Nebi Harun-i Asefi olduğu bilinmektedir. Kufi yazı ve muhtelif taşlar üzerindeki Arapça yazılarda görüldüğü gibi, bu kabir Nebi Harun-i Asefi'nin kabridir.

Eğil ilçesine 2 km. uzaklıkta güney batısındadır. Yüksek bir tepenin üzerindedir."

Hallak (Allak) Nebi Türbesi, Eğil'in güneyindeki vadinin içinde, iki meşe ağacının arasındadır. Türbenin etrafı taşlarla çevrilidir. Türbenin, Hz.Muhammed'in berberliğini yapmış olan bir kişiye ait olduğu da söylenmektedir. Biraz ilerisinde Nisanoğlu Türbesi vardır⁹¹.

Zünnun Ziyareti, Eğil'in Çapan Mahallesi yakınında bulunan iki mağaranın alt kenarındadır. Türbesindeki yazılı taşlar silik olduğundan okunamamaktadır. Eizze-i Kiram'dan olduğu söylenen bu kişi hakkında bilgi edinilememiştir⁹².

Ali Yatırı, Eğil kalesinin karşısında ve Ali Tepesi'nin yamacında, Gazanfer Bey'in merkadı (mezarı) vardır. Bunun biraz ilerisindeki altı dıhlı (kenar) dört kapılı türbe, Ali adında bir yatıra aittir. Medhallerin (kapı) ikisi, kemerleriyle birlikte sağlamdır. Birisinin de, yalnız kemersiz kısmı kalmıştır. İçinde, Ali isminde bir kişinin kabrinin olduğu bilinmektedir. Ancak, bu yatırım yeri, günümüzde dümdüz olmuştur⁹³.

Nisanoğlu Türbesi, Eğil'in güneyindeki sel çukuru kenarında, Diyarbakır yolunun başlangıcında, yolun sol kenarındaki meşelik içindedir. Türbenin duvarları halen daha ayaktadır. Basri Konyar, Diyarbakır Yıllığı adlı eserde, kümbetin, Nisanoğullarından İzdüddevele Nasr veya Esüdüddin'e ait olma ihtimalinden bahsetmektedir⁹⁴.

90 (Öcal,1)

91 (Beysanoğlu,1985,82)

92 (Beysanoğlu,1985,87)

93 (Beysanoğlu,1985,87)

94 (Beysanoğlu,1985,89-90)

Eğil'de bulunan tarihi eserlerden birisi **Şerbetin Hanı**'dır. Bu han, bugünkü Şerbetin Köyü'ndedir. Evliya Çelebi, Eğil beyinin babası Kaçar Bey'in, bu kasabada gömülü olduğunu yazar⁹⁵.

Bir çok yerde olduğu gibi, bu yörede de, bölgede yaşayan şahsiyetlerle ilgili **efsaneler** oluşturulmuştur. Efsanelerin genel özelliği, bu efsanelerde, kişiler ve yer farklı olsa da, olaylar arasında büyük benzerliklerin olmasıdır. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir:

Anlatılanlara göre, **Zülkifl** Peygamberin asıl adı Beşir'miş. Ergani'nin Sesverenpınarı (Hilar) Köyü'nde bir savaşa katılmış, komutan ölünce de ona vekalet etmiş. Adı, bundan sonra, vekil olmak manasına "tekafül" olmuş ve bu daha sonra Zülkifl'e dönüşmüştür. Ayrı bir savaşta, Zülkifl ve Arap kölesi yaralanmış ve birlikte Ergani'deki Zülkifl Dağı'na gelip ölmüşler. İnsanlar, geceleri kölenin mezarına su ve pamuk bırakırlar, sabah kalktıklarında suyun bittiğini ve pamuğun da kanlı olduğunu görürlermiş. Köle, Zülkifl'in ve kendisinin yaralarını temizlemiş. Zülkifl Peygamber, Ergani'yi koruduğu için buraya hiç düşman girmemiş. Ayrıca, burası çok bereketliymiş. Zaten, Ergani de, bolluk ve bereket anlamına gelirmiş. Zülkifl Peygamber'in türbedarı bir gün, türbeye ait bütün eşyaları çalınca, peygamber de buradan Bağdat'a gitmiş ve bundan sonra Ergani'ye darlık gelmiş. Bu ziyarete, dileklerinin kabul olmasını isteyenler gelir ve taş yapıştırırlar. Çocuğu olmayanlar çocuk dilerler, erkek çocuk olursa Zülküf, kız olursa Zülfiye adını verirler⁹⁶.

Bir rivayete göre, Zülkifl Peygamber Hz. Eyüp'ün oğluymuş ve asıl adı Beşir'miş. Bir kefalet işindeki dürüstlüğünden dolayı adına Zülkifl denmiş. Asıl mezarı Eğil'deymiş, Ergani'deki kendi adını taşıyan dağda, sadece geçici bir süre oturmuş. Ergani'deki Zülkifl Dağı, her yıl yüzlerce kişi tarafından ziyaret edilir ve dilek dilenir. Çocuğunun olmasını isteyenler, özellikle Cuma ve Pazar günleri burayı ziyaret ederler. Dilekleri yerine gelirse, kız çocuğuna Zülfiye, erkek çocuğuna Zülküf adını verirler. Buraya, "Zülküf Peygamber Hazretleri'ne", "şu dileğimi yaparsan, sana bir kurban keseceğim", "saygılarımı sunarım efendim" biçiminde dilekçe bile bırakıldığı ifade edilmektedir⁹⁷.

95 (Beysanoğlu,1996a,630)

96 (Yavuz,1993,69)

97 (Yavuz,1993,269)

Hz. **Elyesa**, Eğil'e gelip dinini tebliğ etmiş, ancak, kimseyi inandıramamıştır. Çok yaşlanmış ve bir gün ortadan kaybolmuş ve hiç kimse nereye gittiğini bilememiş. Bir gün, Eğil'de ölen birisini, götürüp gömmüşler. Gömdükleri yerde, Hz. Elyesa'nın mezarı varmış. Elyesa Peygamber ölüye, "buradan git, burası benim mezarım" biçiminde seslenince ölü, "ben ölüyüm gidemem", deyince, Elyesa, "söyle, seni buradan kaldırıp başka bir yere gömsünler", demiş. Ölü, yine, ölmüş olduğunu ve kimseye sesini duyuramayacağını söyleyince, Elyesa, "sen seslen, ben insanların duymasını sağlarım" demiş. Ölü, buranın Hz. Elyesa'nın mezarı olduğunu ve kendisini başka bir yere nakletmelerini istemiş ve bunu duyanlar, gelip ölüyü başka bir yere nakletmişler. Hz. Elyesa'nın kabrinin üstüne de kubbe yapmışlar. Bu türbeye, Perşembe günleri hasta olanlar gelir ve adak adarlar⁹⁸.

Anlatılanlara göre, Hz. Süleyman'ın yakını (katibi) olan **Nebi Harun**, bir orduyla gelerek Asurlular'dan Eğil Kale'sini almak istemiş. Çok yüksek ve sarp olduğundan dolayı kaleyi ele geçirememiş. Üçüncü kuşatmada, kaleye "eğil" diye bağırmış, kale eğilmiş ve fethedilmiş. Bu ziyaret yerine bölge halkı, Çarşamba günleri gitmekte, hasta olanlar ve daha başka dileği olanlar adak adamaktadırlar⁹⁹.

Hacı Baba Türbesi de, ziyaret edilen mekanlardandır. Bu kişinin, Eğil'deki Selahattin Eyyubi (Tacyan) Camii'nde uzun yıllar vazife yapan ve li bir zat olduğu rivayet edilmektedir. Suların azgın olduğu bir zamanda, Dicle'den karşıya geçmek istediği ve hırkasını sererek üzerine oturunca nehri geçtiği anlatılmaktadır. Dicle Nehri kenarına bir değirmen yapmak istediği, ancak, rüyasında Zülkifl Peygamber'in izin vermemesi üzerine, ölünce Zülkifl Peygamberin yanına değil, Elyesa'nın yanına gömülmesini vasiyet ettiği anlatılmaktadır. Çarıkören Mahallesi'ndeki Hz. Elyesa'nın mezarının yanında bulunan kabrini, hasta olanlar ve başka dileği bulunanların ziyaret ettiği anlatılmaktadır¹⁰⁰.

Nebi Melik, peygamberlerin berberiymiş. Peygamberler, öldükten sonra da yaşadıklarından dolayı, saçları sakalları uzarmış. Nebi Melik, geceleri mezarından kalkar, eline bir fener alır ve Eğil'de mezarları bulunan Elyesa,

98 (Yavuz,1993,290-291)

99 (Yavuz,1993,57)

100 (Yavuz,1993,58-59)

Zülkifl ve Harun peygamberleri tıraş eder ve yine mezarına dönermiş. Gidip gelirken, fenerinin ışığı görülürmüş. Bu ziyarete; Çarşamba günleri, daha çok akıl hastaları getirilir, dua edilir ve adak adanır¹⁰¹.

Kilise Mağarası ve Cinler de, ağızdan ağıza dolaşan efsanelerdendir. Çankören Mahallesi'ndeki eski kilisenin bahçesinde, iç içe geçmiş iki mağaradan oluşan bir mağara vardır. Bu mağara, bütün cinlerin toplandığı yermiş. Cinlerin padişahı ise, dipteki mağarada yaşarmış. Saralıları ve ruh hastalarını, iyileşmeleri için bu mağaraya getirip yatırılmış. Bir gece, burada yatan bir hasta, cinlerle padişahlarının tartıştıklarını ve bu tartışma sırasında bir silahın patladığını söylemiş. Bu mağara civarındaki evlerde oturanlar da, bu silah sesini duyduklarını ifade etmişlerdir¹⁰².

Pirabok Mağarası ve Cinleri'nin de anlatılan bir efsanesi vardır. Kilise Mağarası'nın yanındaki bir hayvan ağılına giden Mehmet Ağa adında bir kişi, burada genç ve güzel kadın kılığında bir cin (pirabok) görmüş. Cin, bu mağarada oturduklarını belirterek, onu gece konuk edebileceklerini belirtmiş. O kişi, cinin bu teklifini kabul etmeyince, cin birdenbire ortadan kaybolmuş ve çok üzüldüğünden dolayı da hiçbir insana bir daha görünmemiş¹⁰³.

1935 yılında, bu bölgede araştırmalar yapan Basri Konyar, cami ve minare enkazlarının çoğunun yerinde olduğunu belirtir. Ayrıca bir de, hamam kalıntısından bahseder. Bu bölgedeki bazı türbelerin, köylerde yapılacak okul için kaldırıldığını ve bundan dolayı eserlerin büyük oranda tahrip edildiğini belirtir. Bu türbelerden birisinin, Eğil beylerinden Kasım Bey'e ait olduğu, Eğilli Zülküf Bey'in nezdinde bulunan mezar taşından anlaşılmaktadır. İkincisinin ise, Cafer Bey'e ait olduğu rivayet edilmiştir¹⁰⁴.

Peygamber türbeleri ve diğer türbelerin ziyaretçileri, yılın hemen her mevsiminde olmaktadır. Her mezarın / ziyaretin belli bir günde ziyaret edilmesi şeklinde bir uygulama bulunmaktadır.

101 (Yavuz,1993,260)

102 (Yavuz,1993,316-317)

103 (Yavuz,1993,317)

104 (Beysanoğlu,1996a,630-631)

İlçe halkıyla, bu yerleşim yerinin tarihi ile ilgili olarak görüşme yapılmış ve bazı tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır. İnsanlar, peygamberlerin burada yaşadığı ve kabirlerinin de burada bulunduğu konusunda kesin bir kanaate sahiptirler. Hatta, peygamber sayısının sadece iki olmadığı da ifade edilmektedir. Kimileri, 10 peygamber kabrinin ilçede bulunduğunu belirtmişlerdir. Saygı ve yüceltme maksadıyla -daha çok peygamberler için- kullanılan "hazret" kavramı, mezarı / türbesi bulunan bazı kimseler (evliya, hayırsever vs.) için de kullanılmakta ve bu da insanlarda, ilgili kişinin peygamber olduğu yönünde bir çağrışım yapmaktadır. Kelimelerin farklı kullanımı da, yanlış birtakım bilgilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Mesela; Elyesa adını, El İsa olarak telaffuz eden olduğu gibi, Zülkifl ismini, Zülküf ve -hatta farklı anlama gelen- Zülfü biçiminde söyleyenler de yoğun olarak bulunmaktadır. Ali Yaturı, olarak bilinen türbede bulunan kişi için de, Hazret-i Ali tabirinin kullanıldığı dikkat çekmiştir.

Kaynakça

- 2000'E BEŞ KALA DİYARBAKIR, (1995), Diyarbakır Valiliği Yay., Diyarbakır
- AKKOÇ, E. Yıldırım, (1997), *Ey Diyarbakır Diyarbakır*, Diyarbakır
- AKYÜZ, P.Gabriel, (1999), *Diyarbakır'daki Meryem Ana Kilisesi'nin Tarihçesi M.S.3.Yüzyıl*, Mardin
- ALBAYRAK, Kadir, (1997), *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yay., Ank.
- AYVALLI, Ramazan, vd., *Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, C:4, İhlas Yay., Tarihsiz
- BARSAUM, Mor İgnatius Afram I, (1956), *El-lü'lü Mansur fi Tarihi'l-Ulum ve'l-Adabü's-Süryaniyye [Süryanice: Berule Bdire]*, Halep-Suriye
- BEYSANOĞLU, Şevket, (1963), *Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Abideleri*, İst.
- BEYSANOĞLU, Şevket, (1985), *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, Ank.
- BEYSANOĞLU, Şevket, (1992), *Kültürümüzde Diyarbakır*, Ank.
- BEYSANOĞLU, Şevket, (1996), *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, C:1, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., Diyarbakır

- BEYSANOĞLU, Şevket, (1996a), **Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi**, C:2, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., Diyarbakır
- BEYSANOĞLU, Şevket, (1996b), **Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları**, C:1, Ank.
- BEYSANOĞLU, Şevket, (2001), "Anadolu'nun Kültür ve Medeniyet Tarihinde Diyarbakır", **1. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu**, 27-28 Ekim 2000, Ank.
- CANAN, İbrahim, (1997), **Hadis Ansiklopedisi-Kütüb-i Sitte**, C.12, Akçağ Yay., İst.
- CANAN, İbrahim, (1997a), **Hadis Ansiklopedisi-Kütüb-i Sitte**, C.17, Akçağ Yay., İst.
- ÇELİK, Mehmet, (1996), **Süryani Tarihi I**, Ayraç Yay., Ank.
- ÇÖĞENLİ, Sadi-Ali BAYRAM, **Rüya Tabirleri Ansiklopedisi**, C:2, Feza Yay., İst., Tarihsiz
- DAĞ, Rıfat, (1997), **Sayılarla Diyarbakır**, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Diyarbakır
- DİKMEN, Mehmet-Bünyamin ATEŞ, (1977), **Peygamberler Tarihi**, Yeni Asya Yay., İst.
- DOĞAN, Yusuf, (1996), **Eğil İlçesi Monografyası**, D.Ü. Eğitim Fak. Coğrafya Eğitimi Bölümü (Basılmamış Lisans Tezi), Diyarbakır
- EVSEN, Yüksel-Zeki GÜN, (1996), "3 Bin Yıllık Naaşlar Sağlam", **Zaman**, 05 Temmuz
- GÜNEL, Aziz, (1970), **Türk Süryaniler Tarihi**, Diyarbakır
- HARMAN, Ömer Faruk, (1995), "Elyesa", **İslam Ansiklopedisi**, C:11, TDV Yay., İst.
- [HTTP://abone.turk.net/diyarbakir1/idari.htm](http://abone.turk.net/diyarbakir1/idari.htm)
- [HTTP://arsiv.zaman.com.tr/1996/08/25/guncel/politika.html#f](http://arsiv.zaman.com.tr/1996/08/25/guncel/politika.html#f)
- [HTTP://members.tripod.com/urfa/gezi.html](http://members.tripod.com/urfa/gezi.html)
- [HTTP://www.diyarbakir.gov.tr](http://www.diyarbakir.gov.tr)
- [HTTP://www.diyarbakirweb.com/egil.htm](http://www.diyarbakirweb.com/egil.htm)
- [HTTP://www.enfal.de/ecdad25.htm](http://www.enfal.de/ecdad25.htm)

[HTTP://www.huzuradogru.com/peygamberler/tarihi/zulkifl_aleyhisselam.htm](http://www.huzuradogru.com/peygamberler/tarihi/zulkifl_aleyhisselam.htm)

[HTTP://www.ibrahimkoc.netteyim.net/Elyesa.htm](http://www.ibrahimkoc.netteyim.net/Elyesa.htm)

[HTTP://www.sevde.de/Peygamberler/hzzulkifl.htm](http://www.sevde.de/Peygamberler/hzzulkifl.htm)

İSLAMİ BİLGİLER ANSİKLOPEDİSİ (İBA), (1993), C:1, Hikmet Neşriyat Yay., İst.

İSLAMİ BİLGİLER ANSİKLOPEDİSİ (İBA), (1993a), C:3, Hikmet Neşriyat Yay., İst.

KAZANCI, Ahmet Lütü, (1997), **Peygamberler Halkası**, Feza Yay., İst.

ÖCAL, Sedat, (2001), **Eğil İlçesi** (Basılmamış Eser), Eğil

ÖCAL, Sedat, **Tarih Hazinesi ve Evliyalar Diyarı-Eğil Bucağı** (Basılmamış Eser), Eğil, Tarihsiz

SARI, İbrahim, **Şehrimiz Diyarbakır**, (1996), Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., İst.

YAVUZ, Muhsine Helimoğlu, (1993), **Diyarbakır Efsaneleri-Derleme, Araştırma, İnceleme**, Doruk Yay., Ank.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, (1992), **Hak Dini Kur'an Dili**, C:1, Azim Yay., İst.

_____, (1992a), **Hak Dini Kur'an Dili**, C:2, Azim Yay., İst.

_____, (1992b), **Hak Dini Kur'an Dili**, C:3, Azim Yay., İst.

_____, (1992c), **Hak Dini Kur'an Dili**, C:6, Azim Yay., İst.

YILDIRIM, Kazım, (1992), **Düşünce ve Medeniyet Tarihi**, Edirne

Kaynak Kişiler

Burhanettin İNCEDURSUN (Eğil Müftüsü)

Sabit Selim KARAKAŞ (Eğil Belediye Başkanı)

Sedat ÖCAL (Öğretmen)